

I. О. Фрига

здобувач наукового ступеня кандидата педагогічних наук,
методист науково-методичного центру організації
наукової роботи та моніторингових досліджень
Хмельницького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти

ФУНКЦІОНУВАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ В 1900–1917 РР., ПІДПОРЯДКОВАНИХ МІНІСТЕРСТВУ ТОРГІВЛІ І ПРОМИСЛОВОСТІ

Статтю присвячено розкриттю особливостей функціонування навчальних закладів Подільської губернії в 1900–1917 рр., підпорядкованих Міністерству торгівлі і промисловості. З'ясовано, що у 1902 р. на Поділлі було вироблено загальний курс перших двох класів реальних училищ і класичних гімназій, а через чотири роки, 15 травня 1906 р., затверджено царизмом новий навчальний план реальних училищ, який діяв в основних рисах аж до ліквідації цих закладів за радянських часів.

Визначено, що протягом другої половини XIX століття – 1917 рр. навчальний план реальних училищ Поділля декілька разів змінювався, враховуючи норми виданих царським урядом законів про реальні училища, зокрема від: 1872 р. (обов'язковість складання навчального плану реальних училищ із регламентованими годинами окремих дисциплін); 1888 р. (викладання таких дисциплін, як математика, іноземні мови, природнича історія у молодших класах та збільшення годин у викладанні історії, географії, Закону Божого та вилучення з навчального плану хімії та механіки для старших класів); 1906 р. (обов'язковість відображення в навчальних планах реальних училищ таких дисциплін: Закон Божий, історія, природознавство, фізика, іноземні мови, законодавство, математика, малювання, чистописання). На основі якісного наповнення навчальних планів реальних училищ Поділля встановлено, що процес викладання загальноосвітніх предметів був спрямований на: розвиток в учнів вміння точно і грамотно викладати свої думки-уміння; швидкість читання і писання; засвоєння розділів математики; розвиток уміння накреслити предмет, намалювати його.

Встановлено поширеність виникнення комерційних училищ на території Подільської губернії, діяльність яких регламентувалася «Положенням про комерційні училища» (від 1896 р.). Як свідчать архівні документи, серед комерційних училищ Поділля переважали предмети комерційного характеру, обсяг і зміст яких регламентувався Міністерством фінансів, а загальноосвітніх предметів – Міністерством народної освіти.

Ключові слова: *Проскурівське реальне училище, Барське реальне училище, Олексіївське реальне училище, Могилів-Подільське комерційне училище, 8-класні комерційні училища К.В. Хорбковського, Г.З. Станішевського і К.І. Тиновського, 7-класне комерційне училище І.Р. Мазінга.*

Постановка проблеми. Питання розвитку освіти дорослих завжди привертає увагу науковців. Значний інтерес викликає стан освіти на Поділлі початку XX століття в умовах феодально-кріпосницьких пережитків та недосконаlosti реформаційної політики уряду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До пропонованої проблеми вже зверталися українські дослідники, зокрема Л.С. Анохіна, М.Г. Вороліс, О.І. Вишневський, О.Ф. Кошолоп, В.М. Пугач, проте у своїх публікаціях вони звертали увагу лише на окремі аспекти цієї теми.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Освіту дорослих на Поділлі у 1900–1917 рр. формували різноманітні урядові та неурядові структури: Міністерство народної освіти, Міністерство внутрішніх справ, Святійший Синод, Міністерство торгівлі і промисловості. Однак натеper бракує наукових праць, що відображають функціонування мереж навчальних

закладів освіти дорослих з урахуванням географічного розташування Подільської губернії.

Головною **метою роботи** є здійснення аналізу стану освіти дорослих на основі функціонування навчальних закладів Подільської губернії, підпорядкованих Міністерству торгівлі і промисловості впродовж 1900–1917 років.

Виклад основного матеріалу дослідження. На початку XX ст. з'являються нові реальні училища: Проскурівське (1 липня 1904 р.), Барське (15 серпня 1906 р.), яке було закрито у червні 1909 р. Важливою подією в житті міста Проскурова було відкриття у 1904–1905 навчальному році Олексіївського реального училища (сьогодні – приміщення Хмельницького міськвиконкому).

З відкриттям реального училища в Проскуріві в ньому навчалася близько 120 осіб. Після появи всіх класів (з 1909 р.) чисельність учнів збільшилася до 300 осіб. На 1 січня 1912 року в училищі нараховувалося 294 осіб, з них за віроспо-

віданням: православних – 177, католиків – 69, іудеїв – 45, лютеран – 2, магометанин – 1; за соціальним становищем: міщан – 71, службовців – 67, селян – 61, дворян – 48, купців – 23, священнослужителів – 20, іноземних громадян – 3 [1, арк. 6]. Навчальний процес, за даними на 1 січня 1912 р., забезпечували 16 викладачів. Головне місце відводилося предметам природничо-математичного циклу (14 дисциплін).

Після невдач на фронті за часів Першої світової війни Олексіївське реальне училище 8 вересня 1915 р. евакуювали з Проскурова до Єлисаветграда (нині – Кіровоград). У липні 1916 року Київським учбовим округом ініційовано питання перед Головнокомандувачем Південно-Західного фронту про дозвіл повернутися училищу до Проскурова [2, арк. 77]. А 21 серпня 1916 р. училище повернулося в Проскурів, де відновило свою роботу восени 1916 р. У 1917–1921 рр. училище працювало нестабільно. В часи Української держави (1918 р.) мало назву Проскурівська Державна реальна школа. Останні атестати випускникам училища видали в липні 1920 р. [3, арк. 18, 19], а з перших днів радянської влади заклад припинив своє існування.

З виникненням і розвитком реальних училищ на Поділлі збільшувалася і кількість учнів у них. Якщо у 1892 р. у Вінницькому реальному училищі навчалось всього 177 осіб [4, с. 151], то у 1905 р. – уже 364 і у Проскурівському – 146 осіб [5, с. 135]. У 1908 р. у Вінницькому реальному училищі навча-

лося 355 осіб, Проскурівському – 265, Барському – 184 і у Кам'янець-Подільському приватному училищі І.Р. Мазінга – 99 осіб [6, с. 126]. У 1909 р. у решті училищ (за винятком останнього) налічувалося 350, 281, 205 учнів [7, с. 109]. Наприкінці 1913 р. у Вінницькому реальному училищі нараховувалося 300 учнів, у Проскурівському – 284 і Барському – 262 учнів [8, с. 171]. Отже, найбільш стабільним за кількістю учнів було Проскурівське реальне училище. Класи реальних училищ були багатолюдними. На початку 1902 р. в усіх реальних училищах Київського навчального округу нараховувалося 2989 учнів, або 39,8 учня на клас. У 1901 р. у Київському навчальному окрузі з 1236 бажаючих було прийнято на навчання тільки 605 осіб [9, с. 5]. Для прикладу кількість учнів у класах Вінницького реального училища наприкінці XIX – на початку XX ст., а також їхню загальну чисельність наведено в таблиці 1.

Враховуючи інформацію про наповненість класів Вінницького реального училища, на Поділлі у 1902 р. було вироблено загальний курс перших двох класів реальних училищ і класичних гімназій. Новий навчальний план реальних училищ було затверджено царизмом 15 травня 1906 р., який діяв в основних рисах аж до ліквідації цих закладів за радянських часів (таблиця 2).

Релігійний склад учнів був дещо відмінний, ніж у гімназіях та інших середніх начальних закладах Поділля. На початку 1897 р. у Вінницькому реальному училищі за віросповіданням із 274 учнів

Таблиця 1

Кількість учнів у класах Вінницького реального училища наприкінці XIX – на початку XX ст.

На 1 січня	Підготовчий	Класи							Всього
		I	II	III	IV	V	VI	VII	
1893	27	51	39	23	14	7	16	-	177
...									
1900	60	60	60	50	41	35	26	14	344
1901	51	61	65	57	40	28	31	17	350
1902	50	60	56	64	46	32	16	23	347

Джерело: систематизовано автором на основі опрацювання [10, с. 5]

Таблиця 2

Навчальний план реальних училищ (від 15 травня 1906 р.)

Назва предмета	Щотижневе навантаження						
	I	II	III	IV	V	VI	VII
Закон Божий	2	2	2	2	2	2	2
німецька мова	5	4	4	4	3	3	3
французька мова або інша іноземна мова	5	5	5	4	3	2	2
Географія	2	2	2	2	2	-	2
Історія	2	2	2	3	3	4	3
Математика	4	4	4	6	6	6	5
Фізика	3	3	3	3	3	4	3
Природознавство	2	2	2	2	2	3	2
Малювання	2	2	2	2	2	2	2
Чистописання	2	-	-	-	-	-	-
Законодавство	-	--	-	-	-	-	2

Джерело: систематизовано автором на основі опрацювання [11, с. 111–122]

православних було 86 осіб (31,4%), римо-католиків – 153 чол. (55,8%), а решта – лютерани і реформатори – 3 (1,1%), євреї – 32 особи (11,7%) [12, с. 17]. У 1903 р. у Вінницькому реальному училищі православних було 53,1%, а католиків 35% [13, с. 20]. У 1907 р. реальні училища краю посідали одне з перших місць у Київському навчальному окрузі за кількістю учнів-католиків у них (у Вінницькому реальному училищі вони становили 31,2%, Проскурівському – 27,6%) [13, с. 19]. Слід зазначити, що у 1913 році в Подільській губернії функціонувало 15 сільськогосподарських відділень при початкових народних училищах [14, с. 2].

У реальних училищах був 6-річний курс навчання. У 1–4 класах давали загальну освіту, а починаючи з 5-го – викладали спеціальні предмети. Для тих учнів, що готувалися до вступу в технічні, промислові або торговельні вузи, в училищах діяв сьомий, додатковий клас. Тільки після його закінчення випускник мав можливість продовжити освіту в інституті. В реальних навчальних закладах була обмежена кількість учнів-євреїв – 10% (в межах осідлості) [15, с. 410].

Слід зазначити, що протягом другої половини XIX століття – 1917 рр. навчальний план реальних училищ Поділля декілька разів змінювався, враховуючи норми виданих царським урядом законів про реальні училища, зокрема:

– закон від 1872 р. передбачав, що навчальний план реальних училищ мав містити дисципліни із відповідними годинами: математика – 31 год., іноземні мови – 27 год., російська мова – 26 год., історія – 12 год., Закон Божий – 12 год., географія – 10 год., природнича історія – 8 год. (кількість годин в 4 рази менша, ніж у реальних гімназіях за Статутом 1864 р. [16, с. 38]), фізика – 8 год.

– закон 1888 р. передбачав, що у молодших класах зверталася увага на викладання дисциплін: математики, іноземної мови, природничої історії. У старших класах збільшувалася кількість годин (історія, географія, Закон Божий), однак вилучалися з навчального плану хімія та механіка;

– закон від 1906 р. передбачав, що навчальний план реальних училищ мав містити: Закон Божий, історію, природознавство, фізику, іноземні мови, законодавство, математику, малювання, чистописання.

Згідно з останнім законом, у комерційних відділеннях реальних училищ, на відмінну від основних відділень, дозволялося збільшити кількість тижневих годин на 2 години вивчення іноземних мов (V–VI класи), географії (VI клас), скорочувати кількість тижневих годин (з 6 до 2 і 3) на вивчення математики і ліквідувалося вивчення природознавства (VI клас). На вивчення спеціальних предметів комерційного відділення – «письмоводство і книговодство» – виділялося 4 години на тиждень [16, с. 42].

Процес викладання загальноосвітніх предметів був спрямований на: розвиток в учнів вміння точно і грамотно викладати свої думки-уміння, необхідність ділового спілкування між людьми (на уроках російської граматики); на швидкість читання і писання (на уроках іноземної мови); на засвоєння розділів математики, які необхідні у житті та навичок у роботі з числами і просторовими поняттями; на розвиток вміння накреслити предмет, намалювати його (на уроках креслення).

Паралельно з реальними училищами почала набирати обертів діяльність і комерційних училищ. Так, першим відомим на Поділлі комерційним училищем було Могилів-Подільське (1904 р. відкрите на підставі «Положення про комерційні училища» (від 1896 р.). Комерційні училища діяли в губернії: 8-класне К.В. Хорбковського, Г.З. Станішевського і К.І. Тиновського та 7-класне І.Р. Мазінга. 25 вересня 1908 р. міністром торгівлі і промисловості було затверджено статут приватного комерційного училища В.Г. Подгурського (8-класне) [17, с. 16].

Для всіх комерційних училищ Поділля нормативним документом для здійснення власної діяльності було «Положение о коммерческих учебных заведениях» (1905 р). Цим документом затверджувався перелік обов'язкових і необов'язкових предметів.

У Вінниці в 1912 р. на базі приватної торговельної школи А.М. Андружеячека (діяла з 1907 р.) відкрили приватне комерційне училище А.М. Андружеячека. Також функціонувало Проскурівське (1907–1908 рр.) і Тульчинське 8-класне (1914–1918 рр.) комерційні училища.

Подібні заклади відкривали в основному приватні особи. На початку 1913 р. в Україні налічувалося 65 комерційних училищ [18, с. 121]. За рівнем знань, складом учителів, методами навчання, режимами й обладнанням ці заклади належали до кращих середніх шкіл. У 1909 р. у Могилів-Подільському комерційному училищі навчалися 274 учні, Кам'янець-Подільському 7-класному – 65 і 8-класному – 153 [7, с. 109].

Проскурівське комерційне училище було засноване за ініціативою єврейської громади міста. Училище мало бібліотеку, фізичну лабораторію, спеціалізовані кабінети товарознавства, хімії та природничих наук. Навчання тривало 9 років (було 8 основних та 1 підготовчий клас), викладалося 16 загальноосвітніх предметів та 5 спецпредметів. Викладачів у 1912 р. було 24, з них штатних – 3, інші 21 (18 чоловіків і 3 жінки) – по найму [19, арк. 83–85].

У 1912 р. було 350 учнів (339 хлопців та 11 дівчат), з яких євреїв – 204, православних – 75, католиків – 66, інших – 5 (1 француз, 1 татарин, 3 німці). Серед дітей з родин міщан було 237,

селян – 59, купців – 14, дворян – 1 [20, арк. 86], що відображено в таблиці 3.

Таблиця 3
Кількість учнів Проскурівського комерційного училища в 1912 р.

Контингент	Роки					
	1909	1910	1911	1912	1914	1915
Учнів всього, в т. ч.:	346	353	348	350	376	334
учениць	14	16	8	9	12	10
учнів-євреїв	165	157	191	204	209	188

Джерело: систематизовано автором на основі опрацювання [21, арк. 13, 19, 35, 108]

Як свідчить інформація із вищенаведеної таблиці, училище виконувало свою функцію – надавало освіту здебільшого представникам іудейської громади.

Навчання в комерційному училищі було платним залежно від класів – від 80 до 180 рублів на рік. Для вирішення питань навчання учнів з родин, що не могли повністю оплатити навчання, при училищі було створено «Товариство допомоги учням комерційного училища» (в особі дворянина С. Деревоса, купців С. Вассермана, Є. Горенштейна, Ф. Віллера, трьох представників учбового закладу – двох викладачів та директора) [22, арк. 35].

З 1908 до 1914 р. кількість учнів постійно зростала і лише з початком Першої світової війни набір учнів був скорочений. Під час громадянської війни (1917–1921 рр.) училище працювало нестабільно та мало назву комерційна школа. З перших днів радянської влади заклад припинив своє існування.

У комерційних училищах Поділля протягом другої половини XIX століття – 1917 рр. переважали предмети комерційного характеру, обсяг і зміст яких регламентувався Міністерством фінансів, а загальноосвітніх предметів – Міністерством народної освіти; навчання було платним. Учні однокласних шкіл і 3-го класу трикласних шкіл ділилися на два відділення: бухгалтерське та торгове. У семикласних комерційних училищах, де діти здобували загальну і комерційну освіту, викладалися обов'язкові предмети (Закон Божий, історія, географія, фізика, хімія, іноземні мови, законодавство, російська мова, математика, малювання, чистописання, природнича історія, комерційна арифметика, бухгалтерія, політична економія, товарознавство з технологією); необов'язкові предмети (іноземні мови, співи, стенографія, танці, музика).

Висновки і пропозиції. У роботі здійснено аналіз стану освіти дорослих на основі функціонування навчальних закладів Подільської губернії, підпорядкованих Міністерству торгівлі і промисловості впродовж 1900–1917 років, а саме реальних

та комерційних училищ. У подальших дослідженнях необхідно звернути особливу увагу на функціонування ще одного навчального закладу, що підпорядковувався Міністерству торгівлі і промисловості, – Кам'янець-Подільську художньо-ремісничу навчальну майстерню.

Список використаної літератури:

1. Державний архів Хмельницької області. Ф. 57. Оп.1. Спр. 1. Арк. 6.
2. Державний архів Хмельницької області. Ф. 57. Оп.1. Спр. 1. Арк. 77.
3. Державний архів Хмельницької області. Ф. 57. Оп.1. Спр. 36. Арк. 18, 19.
4. Обзор Подольской губернии за 1892 г. Каменец-Подольский : Губ. тип., 1888–1912. До изд. 1905 г. Прил. к Всеподданейшему отчету подол. губернатора. С. 151.
5. Обзор Подольской губернии за 1905 г. Каменец-Подольский : Губ. тип., 1888–1912. До изд. 1905 г. Прил. к Всеподданейшему отчету подол. губернатора. С. 135.
6. Обзор Подольской губернии за 1908 г. Каменец-Подольский : Губ. тип., 1888–1912. До изд. 1905 г. Прил. к Всеподданейшему отчету подол. губернатора. С. 126–127.
7. Памятная книжка Подольской губернии на 1911 год. Издание Подольского губернского статистического комитета; составил В.В. Филимонов. Каменец-Подольский : Тип. Подол. губ. правл., 1911. С. 109.
8. Памятная книжка Киевского учебного округа на 1913/1914 учебный год. Тип. т-ва И.Н. Кушнерев и К; склала Національна історична бібліотека України. Київ. 1913. Ч. I. С. 171, 173, 191.
9. Отчет попечителя Киевского учебного округа о состоянии реальных училищ за 1901 год. Киев, 1902. С. 5, 79.
10. Отчет попечителя Киевского учебного округа о состоянии реальных училищ за 1901 год. Киев, 1902. С. 43.
11. Очерки истории школы... Вторая половина XIX в. С. 111–112.
12. Отчет попечителя Киевского учебного округа о состоянии реальных училищ за 1896 год. Ведомость 17.
13. Отчет попечителя Киевского учебного округа о состоянии реальных училищ за 1903 год. С. 20.
14. Экономическая жизнь Подолии. 1913. № 2. С. 2.
15. Энциклопедический словарь / Издатели А. Брокгауз, И. Ефрон. Санкт-Петербург. 1898. Т. XXVI. С. 410–413.
16. Очерки истории школы... Вторая половина XIX в. С. 112.
17. Устав частного коммерческого училища В.Г. Подгурского в г. Каменец-Подольське. Каменец-Подольский. 1916. 16 с.

18. Трикоз В. З історії середньої спеціалізованої освіти на Україні у дожовтневий період. *Українська історія*. 1976. № 8. С. 121.
19. Державний архів Хмельницької області. Ф. 320. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 83–85.
20. Державний архів Хмельницької області. Ф. 320. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 86.
21. Державний архів Хмельницької області. Ф. 320. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 13, 19, 35, 108.
22. Державний архів Хмельницької області. Ф. 320. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 35.

Fryha I. Functioning of educational institutions Podilsk province in 1900–1917, contributed to the Ministry of Trade and Industry

The article is devoted to the disclosure of the peculiarities of the functioning of the educational institutions of the Podolsk province in 1900–1917, subordinated to the Ministry of Trade and Industry. It was found out that in 1902 in Podillia a general course of the first two classes of real schools and classical gymnasiums was developed, and in four years, on May 15, 1906, a new curriculum of real schools was approved by the tsarist regime, which acted in the main way up to liquidation these institutions in Soviet times.

It has been determined that during the second half of the nineteenth century – 1917, the curriculum of the real schools of Podillya changed several times, taking into account the norms of the laws issued by the tsarist government about real schools, in particular from: 1872 (binding compilation of the curriculum of real schools from regulated hours of individual disciplines); 1888 (teaching such disciplines as mathematics, foreign languages, natural history in junior high schools and increasing the hours in teaching history, geography, the Law of God and removing from the curriculum of chemistry and mechanics for the senior classes; 1906 (obligatory display in the curricula of real schools of the following disciplines: the Law of God, history, natural science, physics, foreign languages, legislation, mathematics, drawing, recording). Based on the qualitative filling of the curricula of the real schools of Podillya, it was established that the process of teaching general subjects was aimed at: developing students' ability to accurately and competently express their thoughts and abilities; speed of reading and writing; mastering the sections of mathematics; to develop the ability to draw a subject, draw it.

The prevalence of the emergence of commercial schools in the Podillya province, whose activities were regulated by the "Regulations on Commercial Schools" (from 1896), was established. As the archival documents shine among commercial schools in Podillya objects of a commercial nature were dominant, the scope and content of which were regulated by the Ministry of Finance, and general subjects – by the Ministry of Public Education.

Key words: Proskurivsky real college, Barskoye real college, Oleksiyivsky real school, Mohyliv-Podilsky commercial school, 8th class commercial schools K.V. Horbkovsky, G.Z. Stanishevsky and K.I. Tinovsky; 7th Grade Commercial School of I.R. Mazing.